

SvD KULTUR

Nazisterna sökte legitimitet i kulturarvet

För att vinna intellektuellt anseende för sin ideologi satsade nazisterna flitigt på kulturjournalistik i huvudorganet *Völkischer Beobachter*. Där framställdes "germanska" storheter som Luther, Bach, Goethe och Wagner som förelöpare till nationalsocialismen.

3 februari 2013 kl 01:00 , uppdaterad: 4 februari 2013 kl 11:20

Nazismens förhållande till kultur sammanfattas i det allmänna medvetandet inte sällan i citatet: "När jag hör ordet kultur, osäkrar jag min revolver." Oklarheterna uppstår främst i fråga om vem citatet ska tillskrivas – Göring, Goebbels eller dramatikern Hanns Johst. Petimetrarna påpekar att det ursprungligen var tal om en Browning, som inte är någon revolver utan en halvautomatisk pistol. Men oavsett vilket, är kontentan att nazismen var djupt kulturfientlig.

Som historikern David B Dennis, verksam vid Loyola-universitetet i Chicago, visar i sin bok *Inhumanities: Nazi*

interpretations of western culture (Cambridge University Press, 541 s), var dock verkligheten mer komplicerad än så. Nazismen må ha varit det främsta uttryck för organiserat barbari vi i dag känner. Men inom rörelsen odlades uppfattningen att partiet tvärtom tillhörde den västerländska kulturhistoriens huvudfåra, och på ett mer autentiskt sätt än någon annan rörelse gav uttryck åt denna kultur – faktiskt var den västerländska kulturens höjdpunkt. Snarare än att osäkra sina revolverar, gjorde nazistiska propagandister allt de kunde för att förknippa sin ideologi med kultur.

Hur var då detta möjligt? Dennis har studerat frågan genom att ta sig studera kulturbevakningen i *Völkischer Beobachter*, ”den folksliga betraktaren”, som var det nationalsocialistiska partiets huvudorgan. Det är ett val av material som har goda skäl för sig. *Völkischer Beobachter* var från första början en central institution i partiet. Under 1920-talet styrdes partiet från tidningens redaktion; Hitlers rutin var att dagligen efter frukosten gå till redaktionen för att ta emot besökare där. Under perioden 1923–37 var dessutom den ledande nazistiske ideologen Alfred Rosenberg tidningens chefredaktör.

Tidningen, som ursprungligen gavs ut lokalt i München, hade en upplaga på 330000 år 1933. År 1940 nådde den enmiljonsgränsen, och året före krigets slut var dess upplaga 1700000 exemplar. *Völkischer Beobachter* var både officiell nyhetskälla och normerande åsiktsmakare – redaktörer för andra nazistiska tidningar uppmanades att läsa *Völkischer Beobachter* för att få reda på vad som gällde ideologiskt. Och kulturen hade en till synes självklar ställning i denna ”kamptidning”: ända fram till slutet i april 1945 hade den en daglig kulturavdelning.

Grunden i den kulturuppfattning som fördes fram på tidningens sidor var att all egentlig kultur, all kulturell förnyelse, kunde härledas till en ras som omväxlande beskrevs som tysk, germansk, arisk och nordisk. Detta var ingen ny idé, utan hade förekommit hos författare som Houston Stewart Chamberlain. Det var också en uppfattning som förfäktades av Hitler i *Mein Kampf*: ”Vad vi idag ser framför oss av mänsklig kultur, av konst, vetenskap och teknikens landvinningar, är ... uteslutande skapat av ariern.”

På Völkischer Beobachter föll då uppgiften att förse dessa allmänna påståenden med detaljer och exempel. Genom att göra anspråk på stora delar av den västerländska kulturhistorien, och distansera sig från tendenser i samtiden man uppfattade som avsteg från denna kulturs grunddrag, försökte man skapa kulturell legitimitet åt det nationalsocialistiska företaget. ”Den kulturella och historiska diskursen i Völkischer Beobachter”, skriver Dennis, ”var avsedd att göra partiet och i synnerhet dess antisemitiska ideologi respektabla”. Kulturen tjänade så till att förläna fördomarna och hatet intellektuellt anseende.

I praktiken skedde detta genom att läsarna ställdes inför ett galleri av tyska kulturpersonligheter: framför allt giganter som Martin Luther, Bach, Goethe, Schiller och Wagner, men också en lång rad mindre kända författare. Alla framställdes de som förelöpare till nationalsocialismen.

Det verb som Dennis oftast använder om hur Völkischer Beobachter förhöll sig till denna celebra skara är ”appropriate”, det vill säga att tillägna sig eller lägga beslag på. I vissa fall var denna tillägnandeprocess enkel – det fanns ingen rivaliserande gruppering som gjorde anspråk på samma person. Men ju större namnen var, desto större var i allmänhet konkurrensen. ”Humanitärt sinnade”, ”republikaner” och ”frimuraraktiga världsmedborgare” hävdade till exempel att Schiller tillhörde dem; men medarbetarna i Völkischer Beobachter underkände alla konkurrerande anspråk. Hans Fabricus, som senare skrev nazistpartiets officiella historia, hävdade i tidningen att andan i Schillers dramer var precis samma anda som bodde i alla sanna nationalsocialister.

Om Goethe stod en minst lika intensiv strid mot ”pacifister, judar, demokrater och republikaner”. Skribenterna i Völkischer Beobachter var emellertid övertygade om att han var deras, och tyckte sig hos honom rentav finna stöd för den tyska expansionismen.

I fallet Goethe visar sig dock en egenhet som kan observeras även i många andra fall, nämligen att man koncentrerade sig på små och ibland perifera delar av produktionen. När det gällde Goethe hänvisade man främst till hans samtal med Johann

Peter Eckermann, när det gällde Luther framställde man det som om ”Judarna och deras lögnar” var hans magnum opus. Också hos de mest svärmiska och världsfrånvända romantiska poeterna sökte man efter det politiska, nationalistiska och antisemitiska.

I vissa fall hade man det lättare – Richard Wagner var en rik källa. Andra gånger fick man kämpa betydligt mer. Friedrich Nietzsche, till exempel, hade tvivelsutan betydande intellektuell legitimitet. Men för att pressa in honom och hans övermänniskotankar i det folklighetsideal som styrde tidningens kulturbedömning, var man tvungen att tänja språket det intetsägandes gräns.

Völkischer Beobachter lyfte inte bara upp, den stötte också bort. Framför allt sökte dess medarbetare leda i bevis att inga personer med judisk bakgrund någonsin hade lämnat några positiva bidrag till den tyska kulturen. Mot Heinrich Heine bedrevs vad som måste beskrivas som en hatkampanj, men även Felix Mendelssohn avskrevs som en imitator och parasit i total avsaknad av all egen skaparkraft. Att Mendelssohn återupptäckte Bachs Matteuspassion avfärdades som ett stycke judisk propaganda. Och i vilket fall som helst, skrev tidningen, gjorde Mendelssohn så stora ändringar i Bachs mästerverk att en ”totalt falsk version” blev resultatet.

Mot bakgrund av den nazistiska ideologins postulat om en undantagslös koppling mellan ras och kultur, fick medarbetarna i Völkischer Beobachter också ägna ansenlig energi åt att förklara – och bortförklara – ledande kulturpersonligheters bakgrund. Ryktet att Richard Wagner, som enligt Goebbels var den tyskaste av alla tyskar, skulle ha haft ”judiskt blod” var ur deras perspektiv en grov anklagelse som inte fick stå oemotsagd. Att döma av porträtt, skrev man, hade den person som utpekades som Wagners biologiske far, Ludwig Geyer, ”ett helt och hållet tyskt huvud utan minsta indikation på främmande blod”.

När det gällde Beethoven hade man ett annat problem, nämligen att alla tillgängliga porträtt vittnade om ett utseende väldigt olikt de ariska stereotyperna och därmed på tvärs med den rasbaserade musikvetenskapen. Å ena sidan tog det emot

att förklara hans musik, som av somliga inom rörelsen sågs som en symbol för folkets blomstring under Hitlers styre, som främmande eller underlägsen. Å andra sidan kom man inte ifrån att han var kort, mörkhårig och svartmuskig. Som bäst kunde man hävda att han hade blå ögon. Vad mer var, Beethovens far led av ett välkänt alkoholberoende som enligt det rådande tänkandet i normala fall skulle ha omöjliggjort all kulturskapande förmåga även hos sonen. Völkischer Beobachter hade dock förklaringar också på dessa besvärande omständigheter: Beethoven hade fått en mörkare hudfärg under sina promenader i den fria naturen, och faderns dryckesvanor var ett utslag av en livsglad lokal kultur.

Völkischer Beobachter var även en synnerligen engagerad deltagare i Weimarerans kulturkrig, inte minst när det gällde Erich Maria Remarques krigsroman "På västfronten intet nytt", George Grosz kyrko- och krigskritiska teckningar och Ernst Kreneks jazzinspirerade opera "Jonny spielt auf" (1927). Ett särskilt agg hyste man till den "trendige, eurokosmopolitiska" Thomas Mann, men hela Weimarepokens kreativa blomstring (se SvD Kultur 5/1 2013) var ur tidningens perspektiv en enda kulturell katastrof. Framför allt vände man sig emot modernismen inom musiken, "den judiska terrorn".

Återigen gjorde man anspråk på historisk legitimitet, och hävdade att tidigare århundradens mästare hade sett på Weimarkulturen med samma avsky som nazisterna själva betraktade den. Och återigen lät man sig vägledas av antisemitismen, också i bedömningen av tonsättare som Paul Hindemith ("umgicks i internationella judiska kretsar") och Krenek (gift med Gustav Mahlers dotter och student till "juden Franz Schreker", den österrikiske tonsättaren). Alfred Rosenberg såg i Richard Strauss musikaliska trendmedvetenhet och förmenta känsla för affärer indikationer på att kompositören hade "en judisk komponent i blodet". (När Strauss senare utsågs till president i Reichsmusikkammer och började lovordas av det nazistiska ledarskapet, blev tidningen tvungen att inta en motsatt position.)

Såväl förhållandet av tidigare århundradens kultur som kritiken av samtidskulturen fortgick på detta sätt enligt en enkel ideologisk grundmodell, låt vara en modell som när den tillämpades kunde föranleda oanade komplikationer.

Där tidningen, efter sina egna förutsättningar, fick det svårast var emellertid i påvisandet av att nazismens genombrott hade inneburit en kulturell pånyttfödelse. Två år efter maktövertagandet sade Hitler i ett tal att han var övertygad om att tyskarna nu skulle producera mer och större konst än vad som hade åstadkommit under de föregående årtiondena under "judiskt styre". "Om man betraktar nazismen som en kulturell rörelse – lika mycket som en politisk rörelse – framstår uppgiften att förverkliga en sådan pånyttfödelse som det främsta måttet på framgång", skriver Dennis.

Men det visade sig snart att det hade varit enklare att förenas i avskyn för Weimarrepublikens kultur än att lägga grunden till en kulturell renässans. Framstående kulturskapare var svåra att finna på alla områden. Såväl inom litteraturen som inom konsten blev följden att man uppmärksammade favoriter som idag är i stort sett bortglömda, möjligen med undantag för Arno Breker. Inte ens inom musiken, som stod i centrum för kulturbevakningen i *Völkischer Beobachter*, hade man någon klar uppfattning om den önskvärda riktningen efter Wagner. Siegfried Wagner, Paul Graener och Max von Schillings var några av de kompositörer tidningen lyfte fram, men som grund för anspråken på kulturell blomstring räckte det inte. "Man kan inte tillverka en konstnär", tvingades Goebbels medge.

Dennis är framför allt intresserad av nazismens kulturdiskurs, och mindre av individerna bakom den. Men av de kulturskribenter i *Völkischer Beobachter* som har kunnat identifieras, var endast åtta procent partiföreträdare. Den största gruppen, 41 procent, var akademiker, närmare bestämt humanister. "På ett statistiskt plan", skriver Dennis, "bekräftar min forskning det som har varit en oroväckande upptäckt på alla områden av den tyska kulturhistorien: att många forskare aktivt medverkade till politiseringen, nationaliseringen och nazifieringen av kulturen."

Hitler: Fler quizar

Vad var Churchill mest rädd för?

Var föddes Hitler?

Vad vet du om förintelsen?

Senaste understreckarna på SvD Kultur

Industrisnille utan affärssinne.

Äktenskapet mellan familj och litteratur

Komplicerad konflikt bakom Kongos öde

De missaktade tanternas revansch

Austens mest älskade fyller 200

Viss litteratur är viktigare än annan

DANIEL BRAW Fil dr i historia och ledarskribent på Barometern (Kalmar).
understreckt@svd.se